KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MISZCELLÁNEA

BORI IMRE

1.

A fiatal Todor Manojlović Nagyváradon nemcsak jogot, művészmagatartást is tanult. Azt is érzékelhetjük, hogy jó művésziskola volt a váradi, s Manojlović sem volt az utolsó tanuló, ha már Ady Endre „igaz barátságával" tüntette ki 1909 őszén – azokban a hetekben, amikor cikkét fogalmazza barátairól, a „holnaposokról", s teszi közzé a *Független Magyarország* című lapban *A holnapról* cím alatt. Itt még teljességgel a környezetéhez idomuló mimikrijében látjuk Manojlovitch Theodort, aki úgy beszél, hogy „szívéhez nőtt, édes nemzeti ügye" a magyar költészet. Legfeljebb ahogyan sarkítja a felvetett kérdést, árulkodik igazán önmagáról. Ezt ugyanis nem a kor szokványos magyar módján teszi, noha az ő tétele is puszta fikció. Lehet-e más ugyanis az az állítás, hogy a magyar ember „a lant ellenségében látja a hazája, a népe legnagyobb ellenségét"? Ebből a tévhitből vonja le a maga magyar költő barátaival kapcsolatos nézetét. Elsősorban, hogy a nagyváradi *A Holnap* tagjai, a „pár fiatal poéta" szemében a „haza minden baja közt az irodalmi baj látszott a legsúlyosabbnak, az irodalmi bűnösök a legnagyobbaknak". A századvég irodalmi eseménytelenségére emlékezteti magyar olvasóit, és az irodalomellenes, rossz körülményekre mutat. „Ez a gonosz időszak, amely nem értő és gonosz embereivel elutasította, elnémította, kétségbeejtette és megölte két egyedüli büszkeségét, géniuszát" – Vajda Jánost és Komjáthy Jenőt – „gyászos és igazolhatatlan". S jellemző, hogy a két költőelőd Manojlovićtól a „nagy, igaz, előkelő" jelzőt kapja. Ilyen szenvedélyes a hangja a továbbiakban is: „Ez a kor, amelyben vértelen epigonok élősködtek és garázdálkodtak meghalt nagyjaink (sic!) kincséből, amelyben a dohos akadémikusság és egy siralmas hazafiaskodó rímcsilingelés túlharsogta és megfojtotta két-három halkszavú, igazi költő múzsáját, ez a kor, illetőleg fönnmaradt képviselői, nem lehetnek nekünk se barátaink, se bíráink. . ."

Hadd jegyezzük meg, hogy Todor Manojlović cikke a nagy irodalmi viták-nak mintegy a véghangjaként jelent meg, méghozzá abban a lapban, amely – az egyik fő „holnapos" és Manojlović-barát Juhász Gyula szerint – „hivatalos orgánuma lett *A Holnap*nak, vasárnapi tárcája rendesen a hét költő verseit hozta és hasábjain állandó propaganda folyt, néha kissé reklámos lármával, de ez is a modernséghez tartozott". Akkorra ugyanis a jelentős és vihart támasztó kezdeményezés elakadt, noha ígéretes volt indulása ugyanabban az esztendőben, amikor a modern magyar irodalom legjelentősebb folyóirata, a *Nyugat* is megindult. Nagyváradon az ott élő írók, újságírók, egyetemisták, művészjelöltek a kultúra decentralizációjának jegyében álltak össze, és *A Holnap* cím alatt költői antológiát jelentettek meg. A központi egyéniség az 1906-ban ismertté vált Ady Endre (pár esztendővel előbb maga is váradi újságíró és kezdő költő), a kis kör felfedezettje pedig a messzi Fogarason tanító, az ottlétet száműzetésnek érző Babits Mihály volt. Rajtuk kívül neves költő még kettő szerepelt: Juhász Gyula és Balázs Béla (az utóbbi majd Bartók Béla szövegírója lesz, és neves filmesztétikusi rangot szerez magának), valamint Dutka Ákos, Emőd Tamás és Miklós Jutka.

Az első *A Holnap*-kötet után nyomban kiderült, hogy közelről sem volt ártatlan a vállalkozásuk: a konzervatív kritika és politika, amelyet a *Nyugat* megjelenése is idegesített, most heves rohamokat intéz a moderneskedő fiatal magyar irodalom ellen, de hallatja hangját a „fővárosi" modern kritika is, és támadja a „vidéki" publikációt. Hogyisne, amikor úgy látszott, hogy a *Nyugat* elleni pártütésről és összeesküvésről van szó, mert egy Ady Endrére a pesti folyóirat is számított. Hogy mekkora volt az irodalmi nyomás, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy egy pillanatban még Ady Endre is elhatárolja magát társaitól az antológiában.

Manojlović *A Holnap* második, 1909-es kötetének megjelenése után írja cikkét, s talán azt sem érdektelen megjegyezni, hogy az 1908-as kötet programcikkének nem egy tételét ismétli meg, így azt is, hogy a fiatal és modern magyar költők nagy elődei többek között Csokonai Vitéz Mihály és Petőfi Sándor. De nem véletlenül említi Vajda János nevét sem. Az antológiát a benne szereplő költők Vajda János emlékének ajánlották.

2.

Todor Manojlović barátja Nagyváradon és szinte teljes bizonyossággal Svájcban is, Tabéry Géza (1890–1958) 1912-ben megjelent *A néma harc* című kétségtelenül önéletrajzi fogantatású, svájci élményeket felhasználó regényében magyar nyelven megjelent a szerb költő verse a következő megjegyzéssel: „A vers a nyolcadik oldalon Manojlovitch Theodor Memling költeményének fordítása." Ilia Mihály, a szegedi egyetem tanára, aki felhívta figyelmünket erre a versre, és a vers szövegét rendelkezésünkre bocsátotta, úgy gondolta,

hogy a regényíró Tabéry Géza fordította Manojlović versét. Inkább arra kell gyanakodnunk, hogy maga a költő ültette át magyar nyelvre a saját versét, amely ebben az átköltésben a korszak úgynevezett „nyugatos" versízlésének szinte minden követelményét kielégítette. Kérdés azonban, ez a képzőművészeti ihletés mennyiben hozható összefüggésbe Manojlović akkor éppen friss svájci képzőművészeti tanulmányaival. Az ihletforrás – ez is érdekes lehet – inkább preraffaelita vonatkozásokat sejtet, hiszen Hans Memling (1430–1495) művészete még erősen a gótikában gyökerezett.

Íme a vers, amelynek érdekes lenne megtalálni az eredetijét:

Memling

A kicsi várost, meg a földeket
Egy ablakból látta Memling csupán.
Míg satnya teste lázban reszketett,
Róluk álmodva nyúlt ecset után.

Annak képére, melyben nem járhatott
Virágzott ki sok-sok apró éden
– A tiszta szentek élhettek csak ott
Gyümölcs-pirosban, ibolyakékben. –

De vágyát mégis víg szél lengeti,
De vágya mégis tavaszi, virágos,
Míg lassan fogynak nagy, sós könnyei
A dombtetőkre rózsaszínben szálldos.

Ó sors! Távolról látni boldog vizeket,
Egy életet, mely a túlparton állt,
Napot, mely soh' sem melegített,
Örömdalokkal várva a halált!...

3.

Amikor Veljko Petrović szerbre fordítja Ady Endre Verlaine-versét (Álom) abban a hitben, hogy a *Paul Verlaine álma* című költemény a magyar költő eredeti alkotása, Nagyváradon egy másik szerb költőjelölt, Todor Manojlović Ady Endre verseinek német nyelvű tolmácsolásával kísérletezik, s 1913-ban ő írja meg az egyik első szerb nyelvű Ady-tanulmányt. Ennek a korszaknak intermezzója csupán Milan Lazarević versfordítása 1910-ben, amikor is a *Brankovo kolóban* a *Vér és arany* szerb szövegét teszi közzé. Az első világháború előtti korszak legjelentősebb eseménye az Ady-kutatások szempontjából a

Matica srpska folyóiratának, a *Letopis*nak az 1913-as Ady-száma volt. Itt jelent meg Todor Manojlović és Marko Maletin Ady-tanulmánya, a Manojlović-szövegben pedig tizenkét Ady-vers szerb nyelven.

Manojlović szövegét nem minősíthetjük hagyományos értelemben vett tanulmánynak. A bevezető néhány oldal után sorakoztatni kezdi a verseket, s ekkor már csupán összekötő szövegeket ír. Valójában egy kis Ady-antológiát kapunk kézhez ilyen módon, amelyet kommentárok kísérnek. Figyelme a kilencszázas évek Ady-lírájára összpontosul, s nem véletlenül. Ezek azok az évek ugyanis, amikor Manojlović magát is Ady baráti körében, *A Holnap* nagyváradi táborában tudta, mert amikor Ady Váradon időzött, Manojlović is ott ült Ady asztalánál. Jellemző, hogy csak tanulmánya végén emlegeti a *Vér és arany* (1907) utáni verseskönyveket *A menekülő Élet* (1912) című kötettel bezárólag. Tanulmánya megjelenésekor azonban már ő is külföldön, Olaszországban van.

Írásában Adyról a tisztelet és a rajongás hangján beszél. S mint annyian, ő is az Arany János utáni korszak ismertetésével kezdi tanulmányát, hogy megmutathassa, milyen nagy fordulatot hozott a magyar költészet történetében 1906-ban Ady Endre *Új versek* című kötetének megjelenése. Ady Manojlović jellemzésében a „magyar modernizmus vezére, feje, koronázatlan királya". „Isten kegyelméből költőnek" nevezi, akiben Kelet és Nyugat világa ütközött össze, tehát az „ázsiai", az „ómagyar", a „szenvedélyes", a „romantikus" és „nemesi" a „kifinomulttal", a „filozofikussal" és a „nyugati hajlandósággal". Amikor Ady költői vérmérsékletéről beszél, akkor a látnok költőt ünnepli, akiben a vér lázasan buzog, aki érzékeny, és érzékeinek, intellektusának ingerlékenysége magas fokú, látnoksága pedig már-már betegesen felfokozott. Felsorolja Ady költészetének „élet-magvait" is. Ezek: a nő, a bor, a haza, a pénz, az isten. Azután a versekben megszólaló Élet-problémát érinti, mondván, hogy Ady szerint az élet szép és édes, ám élni mégis borzalmas. Főképpen ha ez a felfogás a végzetszerűség gondolatával találkozik, mint történt Adynál is. Ezért a költő hős, és hősies sorsvállalásával emelkedik a hétköznapok, a lét szürkesége fölé, ez megkülönböztető jegye, és ez benne a provokatív is. Nem véletlen, hogy annyi az ellensége ennek a költészetnek.

A tanulmány nagyobbik felét a tizenkét Ady-verssel kapcsolatos kommentárjai alkotják. A jó ismerő magyarázza itt az egyes költeményeket. A *Hortobágy poétája* címűt olyan önarcképnek tartja például, amely ugyan eszményítetten, de mégis pontosan, valósághűen örökítette meg a költőt. Azért tartja ezenkívül még jelentősnek ezt a verset, mert szerinte Ady ezzel kezdte meg hazájával folytatott vitáját. Szenvedélyes hangú bekezdésben mutatja be az első Ady-kötetek szerelemélményének a természetét is. Örömökről és keserűségekről beszélnek ezek a versek, azután olyan kábításokról és kábulatokról, amelyek égbe is emelnek, pokolra is ragadnak. A szerelem itt orphikusan titokzatos, isteni és borzalmas, leginkább transzcendentálisan eszményi vágya-

kozás, ugyanakkor testiség is. A nő (Léda, aki ugyancsak nagyváradi születésű) angyal és ördög egyszerre, anya és szerető, ahogy Manojlović a *Mária és Veronika* című Ady-versből kiolvassa. Nem nehéz azt felismerni, hogy Manojlović Adyja – a halál-versekről szóló tanulmányrész árulkodik erről – a *Vér és arany* című kötet költője. Ezt tartja Ady „legfényesebb és leghíresebb" verseskönyvének. Ady mitologizáló képzeletének munkáját a pénz-versekben véli tetten érni Manojlović. A pénz is démon, a szépségekhez és az élvezetekhez vivő utak őre, s jaj azoknak, akiket a pénz nem fogad kegyeibe! Innen Ady Endre istenes költeményeihez lép át a magyarázó-fordító. Szerinte a kálvinista-református isten trónol Ady versvilágában, és a költő legnagyobb, legmélyebb lírai élményei éppen ekkor szólalnak meg. Említi Paul Verlaine nevét, de azért, hogy párhuzam segítségével Ady Endre eredetiségét mutassa ki. Manojlović véleménye szerint az istenes versekben érte el Ady Endre a költői tökéletességet, majd a magányos és megfáradt ember alakjának felmutatásával „szakítja meg" tanulmányát.

Manojlović kétségtelenül jól ismerte az Ady-líra belső rendjét, „logikáját", s amikor fogalmaz, nem annyira az Ady-irodalomra támaszkodik, mint inkább a maga tapasztalataira, versismeretére és verskultúrájára, hiszen az 1910-es évek első felében még magyar kritikusai sem látták ilyen modern módon és nem interpretálták akkora beleérzéssel Ady költői világát, mint tette azt Todor Manojlović. A negyven esztendővel később írott Ady-tanulmánya (1953) teljesebb lesz ugyan, de jelentőségben nem ér fel az elsőhöz, amely mintha még az Ady-barátság melegét is őrizné.

Fordításait már nem jellemezhetjük ilyen lelkesedéssel. „Franciás" fordítói modorát a modernizmust tanuló költő jellemzőjének, Jovan Jovanović Zmaj és követői fordítói felfogása tagadásának is tarthatjuk. Ha Zmaj Arany János *Toldi*ját „szerbesítette", Manojlović nyugati példaképeket követve racionalizálta a fordításra kiszemelt Ady-verset, hogy mintegy verbális „értelmét" tolmácsolja csupán. Minősíthetjük azonban Manojlović költői csüggedése jeleként is a prózai fordításra való törekvését: mintha időszerűségét veszítette volna Manojlović szemében az Ady-vers. Tanulmányának soraiban még felfedezhetjük lelkesedésének jeleit, a verseket azonban már úgy fordítja, mint aki Svájcban és Olaszországban „modernebb" modernizmust is megismert Adyénál. Ezért szólal meg Ady Endre verse az ő tolmácsolása nyomán szerb nyelven prózában, költői ékei nélkül, végeredményben csonkán vagy lélek nélkül, belső tűz híján. Nem „dalol" tehát Manojlović fordításában az Ady-vers, és érdekes módon Manojlović tulajdonképpen azt az érzelmi-szimbolista burkot semmisíti meg, amely e versek természetes velejárója, így azt, amely jelentős módon járult a fordító méltatta Ady-művészet és Ady-kép kialakulásához. Paradox módon a fordítások zömükben ellentmondtak a tanulmány tételeinek.

Elégedettek szinte egyetlen fordításával sem lehetünk tehát. S erről a legegyszerűbb összevetés is meggyőzhet bennünket. A *Vén faun üzenete* című

versének első két szakaszát idézzük:

Bús maskarája a világnak,
Apolló, a faun-mezű:
Üzenek néked, Léda. Várlak.

Tavasz van itt a Duna-tájon
És én olykor vért köhögök,
Szép itt az élet, csupa álom.

Ezek a sorok Todor Manojlović fordításában a következőképpen hangzanak:

Ružna maskerada života, Apolon je u faunskom liku: šaljem ti pozdrav, Ledo moja, čekam te.
Ovde na Dunavu je sada proleće, i ja kadikad kašljem krv; lep je ovde život, kao san.

A frissebb tolmácsolás, Danilo Kišé, ellenben a következő:

Lice mi je mrtvačko bledo:
Apolon pod maskom fauna.
Pozdravljam te. Čekam te, Ledo.

Ovde, kraj Dunava, prolećni je dan.
A ja ponekad bacam krv;
lep je tu život. Kao san.

Csak néhány olyan vers van a Manojlović által fordítottak között, amelyek prózaversekként is elfogadhatóak lehetnének. Az ilyenek ugyanis az Ady-versek mondattanának sajátos jellegére is képesek figyelmeztetni, noha Manojlović szétrobbantva a formaihlet eredményét, egy más, „prózainak" nevezhető közlésrendszerbe transzponálja a mondanivalót. A vers más lesz, de erejéből alig vész el valami is. Manojlović Ady ritmus- és rímrendszerének a megőrzésére majd csak a húszas években közölt fordításaiban törekszik.

4.

Todor Manojlovićnak nem az utolsó Ady Endrével kapcsolatos megnyilatkozása volt az 1929-ben megjelent *Ady védelmében* című cikke, de egyike a legfontosabbaknak és a legjelentősebbeknek az Ady-recepció szempontjából.

Az írás jobb megértéséhez tudni kell, hogy *A Toll* című budapesti lapban

1929 júliusában két, vitára ingerlő írás jelent meg, a második jeles író, Kosztolányi Dezső tollából *Az írástudatlanok árulása* címmel, amelyben „különvéleményét" jelenti be Ady Endréről. Ezzel a cikkel gátszakadás történt, mert minden író szükségesnek tartotta, hogy hozzászóljon az Ady-kérdéshez pro vagy kontra. Fél esztendőn keresztül kisebb-nagyobb intenzitással jelentek meg vitaírások, és nem csupán abban a lapban, amelyben Kosztolányi Dezső provokatív szövege napvilágot látott. A sok hozzászólásban a probléma igen gyorsan elvesztette eredeti jellegét, az esztétikai vonatkozások háttérbe szorultak, és a progresszív gondolkodás ütközött meg ebben a vitában a konzervatív élet- és világfelfogással.

Ady Endre költészetének jugoszláviai barátai és tisztelői is megszólaltak. Többek között véleményt nyilvánított a jugoszláviai magyar irodalom akkori vezéregyénisége, Szenteleky Kornél, és szinte természetes volt, hogy Ady Endre „holnapos" barátja és fordítója, Todor Manojlović is elmondja véleményét az ún. „Ady-revízióról". Mint írásának címe is mondja, ő *Ady védelmében* nyilatkozott a szabadkai magyar nyelvű lap hasábjain. E kínos és szenvedélyes vitában Manojlović írása egyike a legbölcsebbeknek. Kitűnik higgadt szemléletével, az Ady Endre iránti tiszteletével, józan problémalátásával és gondolkodásának progresszivitásával.

Idézzük két részletét ennek a Manojlović-szövegnek. Az első a bevezető bekezdéseket öleli fel:

„Csak azt olvastam, ami ide is elhallatszott az Ady körüli új viharból, amely csodálatba is ejtett és nem is. Ady Endre tényleg olyan alakja a magyar szellem és irodalom történetének, amely egészen természetesen olyan kavarodást idézett elő a szellemekben, amely nem fog gyorsan lecsillapodni. És hogy Ady támadói még mindig hallatják a szavukat, az egészen természetes. Azok a konzervatívok és reakciósok, akik már a jelentkező fiatal Adyt el akarták némítani, nem tudták megakadályozni az ő diadalát, amely – mindhiába minden – már abszolút és teljes és az én szerény véleményem szerint nagy diadala a magyar költészetnek.

És ez az a pont, ahol az én csodálkozásom elkezdődik a ma még mindig tartó Ady-támadások felett. Hogy Magyarországon még mindig nem érzik át teljesen, hogy mit és kit bírnak Adyban. Nem beszélek azokról a szélső jobbpártiakról, akik természetesen nem békülhetnek meg Adyval, és akiknek az ellenkezése elvégre még csak rövid idő kérdése. Sok, sok Ady-támadó ezen az úton akarja galvanizálni magát, így akar bizonyos új életre és jelentőségre szert tenni.

De ámulatba ejt, hogy a mostani Ady-támadók között egynéhány fiatalabb és egész szellemi iránya szerint inkább a progresszív irányokhoz tartozó író is jelentkezik, hogy ezek szintén képtelenek átérezni Ady jelentőségét, hogy ezek talán szintén ama »balga nagyok« közé tartoznak, akik nem tudták meglátni, hogy itt járt közöttük Árgirus, az álmok királya. . ."

A zárórészben is találunk egy jellemző bekezdést. Ha előbb a vitára provokáló Adyról és ellenségeiről beszélt, itt azt hirdeti, hogy minden vita a költő győzelmével végződik:

„. . . Ennyit mondhatok erről az új Ady-harcról, amelynek vivői egyáltalában nem szimpatikusak és akiknek a támadását eleve elveszett ügynek tartom, amiből rájuk dicsőség nem fog fakadni. Ez csak egy szomorú visszaesés az 1908–1910-es évek hangulatába, amely idők óta pedig már sok víz lefolyt. . . Adynak ez a tusa nem árt, sőt talán egész élete stílusában van, hogy még a sírja körül is dúl a harc, melynek mindig fatálisan az ő diadalával kell végződnie. . .”